10. મામો અને ભાણેજ

કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશી

જન્મ : ઈ.સ. ૧૮૮૭ મૃત્યુ : ઈ.સ. ૧૯૭૧

કનૈયાલાલ માણેકલાલ મુનશીનો જન્મ ભરૂચમાં થયો હતો. તેઓ મુંબઈની 'ભારતીય વિદ્યાભવન' સંસ્થાના કુલપતિ રહ્યા હતા. સાંસ્કારિક, સાહિત્યિક, શૈક્ષણિક અને રાજકીય વિષયોમાં તેમનો ફાળો નોંધપાત્ર રહ્યો છે. ખાસ તો ઐતિહાસિક નવલકથાના અને નાટકોના સફળ અને લોકપ્રિય લેખક સર્જક તરીકે જાણીતા રહ્યા છે. પ્રાચીન સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિને નવો અવતાર આપી તેમણે સાહિત્યમાં કુશળતાપૂર્વક નિરૂપ્યા છે. નવલકથા, નવલિકા, નાટક અને વિવેચન એમ વિવિધ સાહિત્ય પ્રકારોમાં તેમનું વિશિષ્ટ પ્રદાન છે. 'પાટણની પ્રભુતા', 'ગુજરાતનો નાથ', 'રાજાધિરાજ', 'પૌરાણિક નાટકો' વગેરે તેમની જાણીતી કૃતિઓ છે.

નવલકથાએ ગુજરાતી સાહિત્યનું આગવું સ્વરૂપ છે. નવલકથા એટલે વિસ્તારવાળો વાર્તારૂપ વૃત્તાંત છે. જેમાં અનેક બનાવો, જીવનખંડો હોય છે. તે વિસ્તાર પ્રચુર હોય છે. નવલકથા એટલે જીવનના વ્યાપક અનુભવો આસપાસના જગતની એક સળંગ કથાનું સર્જન કરે છે. નવલકથા એટલે અનેક કથાઓની એક કથા છે. તેમાં ભાષા કર્મ, જીવન પ્રસંગો, સ્થળ-કાળ ભૂમિકા, રસમયતા, સંવાદકલા અને પાત્રોનું મનોજગત પ્રમુખ ભૂમિકા ભજવે છે.

આ કૃતિ 'પાટણની પ્રભુતા' નવલકથાનું એક પ્રકરણ છે. મુંજાલ એ પાટણનો મહા અમાત્ય છે. એ મુત્સદ્દી પણ છે. પોતાના સ્વાર્થને ખાતર એણે પોતાની બહેન અને દેવપ્રસાદની પત્ની હંસાને સત્તર વર્ષથી જેલમાં એકાંતવાસમાં રાખી છે. હંસાનો પુત્ર ત્રિભુવન એમ સમજતો કે પોતાની મા મૃત્યુ પામી છે, પરંતુ રાજા કર્ણદેવ પાસેથી જાણવા મળે છે કે પોતાની મા જીવે છે. આથી માને મેળવવા માટે ત્રિભુવન મુંજાલ પાસે જાય છે અને માની ભીખ માંગે છે. તે બંને વચ્ચેનો સંવાદ અહીં નિરૂપવામાં આવ્યો છે, એ સંવાદ દ્વારા બંને પાત્રોનો આપણને પરિચય થાય છે. સાથે સાથે મુનશીની સંવાદકલાનો પણ ખ્યાલ આવે છે.

મામાને મળવા જતાં ત્રિભુવન ગભરાયો. તેણે જિન્દગીભર તેને દુશ્મન ગણ્યો હતો. કોઈ દિવસ એક અક્ષર પણ તેની સાથે બોલ્યો નહોતો અને તેની ખ્યાતિ મોટા મોટા મુત્સદ્દીને પણ ધ્રુજાવે એવી હતી. છતાં છોકરાનો નિશ્ચય દૃઢ હતો. પોતાની મા પર ગુજારેલા જુલમની વાતથી તેનું હૃદય ઘવાયું હતું. જુલમગારોને યોગ્ય શિક્ષા કરવા તેનો હાથ તલસી રહ્યો હતો; પણ તેના બાપ કરતાં તેનામાં દુનિયાનું જ્ઞાન વધારે હતું. જાણી જોઈને પોતે બધી વાતથી અજાણ જ છે, એમ તેણે મંડલેશ્વરને દેખાડ્યું હતું; પણ સામળ બારોટ તેમ જ બીજા માણસો પાસે તેણે ઘણી વાતો સાંભળી હતી, અને તેના પર પોતાના અભિપ્રાય બાંધ્યા હતા. અત્યારે પણ તેણે ઊકળતા હૃદયને શાંત કર્યું. તેને ખાતરી હતી કે, મુંજાલ જેવા મુત્સદ્દી પાસે મિજાજ ખોવો તે તિરસ્કારપાત્ર થવા જેવું હતું.

જ્યારે તે મુંજાલના ગુમાસ્તા બેસતા હતા ત્યાં આવ્યો, ત્યારે બધા ખળભળી ઊઠ્યા. ત્રિભુવનનું બાળપણ,મોઢા પરની ભવ્ય રેખાઓ, આંખોનું તેજ જોતાં બધાં વિચારમાં પડ્યા, અને કોણ છે તે પૂછવા બેઠા. સાધારણ રીતે મુંજાલ હમણાં કોઈને મળતો નહિ; પણ ત્રિભુવનને ના કહેવાની કોઇએ હિંમત કરી નહિ.

"આપનું નામ ?"

"ત્રિભુવનપાળ સોલંકી."

માણસે ઊંચું જોયું, ચમક્યો, તેને ઓળખ્યો : "ઊભા રહો, મહારાજ ! હું જોઈ આવું. વખત છે મંત્રી કામમાં હોય."

"હા, કહેજો કે જ્યારે ફુરસદ મળે ત્યારે; ત્યાં સુધી હું અહીંયાં છું."

ગુમાસ્તો ગયો અને તરત પાછો આવ્યો, "પધારો."

ત્રિભુવન છાતીના ધબકારાને શાંત રાખવા મથતો હતો. તે અંદર ગયો. અંદર ગાદી પર રૂપાળો, તીક્ષ્ણ નજરનો એક માણસ બેઠો હતો. ત્રિભુવને મોઢાનું રૂપ અને ભવ્યતા ભાળ્યાં. તરત તેને ઓળખ્યો; જરા મોટે અવાજે પૂછ્યું : "મામા ! ઓળખો છો ?"

મંત્રીના શાન્ત મોં પર છાયા બદલાઈ; પળ બે પળ ગભરાટની, ઊછળતા સ્નેહની છાયા પડી રહી. તેણે હાથ લંબાવ્યો : તેના હાથમાં અણદીઠો કંપ હતો.

"કોણ ? હંસાનો ત્રિભુવન ?" જરાક અશાંત લાગતા સ્વરથી મંત્રીએ પૂછ્યું.

ત્રિભુવનને આશ્ચર્ય થયું કે આ સ્નેહભીનો,ભાવવાળો પુરુષ, તે તેનો ક્રૂર ગણાતો મામો ? થોડી વાર સુધી કોઈ બોલ્યું નહિ.

"તને ઘણે વખતે મેં જોયો."

"પહેલી જ વખત, નહિ ?"

ત્રિભુવનના શબ્દોએ મંત્રીની બુદ્ધિ સતેજ કરી. તેણે સ્વાસ્થ્ય મેળવ્યું. ત્રિભુવને જાણ્યું કે આવું કટાક્ષભર્યું વાક્ય બોલી તેણે ભૂલ કરી હતી.

"કેમ, બા ? કેમ આવ્યો છે ?" મંત્રીનો ઉમળકાભર્યો અવાજ શાંત અને ભાવહીન થવા લાગ્યો.

"એક ભીખ માંગવા આવ્યો છું." કેમ વાત શરૂ કરવી, તે નહિ સૂઝવાથી ત્રિભુવને ઝંપલાવ્યું.

"ભીખ ? મારી બહેનનો છોકરો મારા જીવતાં ભીખ માગે ?" જરાક હસતાં મંત્રીએ કહ્યું.

"હા, મામા ! ભીખ કહો,કે જે કહો તે, પણ મને એક વસ્તુ આપો" કરગરી પડતાં ત્રિભુવન બોલ્યો.

"શી વસ્તુ ?"

"મારી જનેતા."

બીજો કોઈ માણસ ચમકત; પણ મુંજાલના મોઢા પર એક ક્ષણવાર આશ્ચર્યની વીજળી ચમકી અને અદીઠ થઈ.

"એ શું કહે છે ?"

"હું સાચું કહું છું. સત્તર વર્ષ સુધી મારું જીવન મને રસ વગરનું લાગતું હતું. આજે મેં જાણ્યું કે તે શાથી નીરસ છે. મારાથી મારી મા વિના રહેવાતું નથી; તે મને આપો."

"બેટા ! તું ગાંડો છે ? તારી મા તો ક્યારની સ્વધામ–"

"મામા ! તમે છેતરશો ? મારી મા જીવે છે."

"કોણે કહ્યું ?" નિશ્ચળ નજરથી ત્રિભુવન તરફ જોતાં મુંજાલે પૂછ્યું. તેના અવાજમાં બનાવટી શાંત મીઠાશ હતી; છતાં આંખો કહી આપતી, કે મંત્રીનું મગજ ઝપાટાબંધ કામ કરી રહ્યું છે.

"કોણે કહ્યું ? હું કહું છું." જોનારે તેને સદેહે જોઈ છે, અને કહેનારે ચોખ્ખે ચોખ્ખું કહ્યું છે."

"કોણે જોઈ ? કોણે કહ્યું ?"

“મામા !” ગળગળો થઈ ત્રિભુવન બોલ્યો : “મારી સાથે આમ વર્તશો ? જન્મ લઈ મેં માનો ખોળો જોયો નથી; જન્મ લઈ હેતે ઉભરાતે નયને માડીના મોંઘા બોલો ઉપાડ્યા નથી. તમે પાષાણ નથી. માણસ છો. તમને રડતા કકળતા કોડઘેલા બાળની દયા નથી આવતી ? તમારા હૈયામાં હોંસભરી બહેન માટે જરા પણ જગ્યા નથી ? શા માટે તે ગઈ તે મારે જાણવું નથી; કોણે તેને રીબાવી, તે મારે સાંભળવું નથી; પણ અત્યારે તે મને જુએ તો કેટલા આશિષ તમને દે ? માબાપ તમારે શરણે તેને છોડી ગયાં. આજે તે બિચારી રંક બહેનની એટલી ઈચ્છા નહિ પૂરો ? છ મહિનાના કોડીલા કુંવર પાસેથી તેને લોકો લઈ ગયા; તેણે ફરી તેને જોયો નથી. આજે છોકરો મોટો થયો; માની આંખો ઠારે એવો થયો. બહેનની તથા ભાણેજની એટલી વિનંતી નહિ સાંભળો ? મામા ! બેને નહિ મેળવો ?”

ત્રિભુવનનું મોં દયામણું હતું. તેની આંખોમાંથી આંસુ વહેતાં હતાં; સામે મંત્રી સ્થિર થઈ બેઠો હતો; મુઠ્ઠી વાળેલા હાથના નખ માંસમાં જોરથી પેસી જતા હતા; તે સિવાય તેના પર લાગણીનાં કાંઈ ચિહ્ન નહોતાં.

“છોકરા ! છોકરા ! શા માટે આક્રંદ કરે છે ? તે બધું મિથ્યા છે, હું કાંઈ પરમેશ્વર છું કે અસંભવિત વાત કરીશું ?” ભાવહીન અવાજે તેણે કહ્યું.

“ના, પણ તમે મુંજાલ છો. ગુજરાતમાં દશે દિશામાં પ્રસરતી ખ્યાતિના ધણી છો; તમારી શક્તિ અથાગ છે. તમે ધારો તે કરો એમ છો.”

“ભાઈ ! ભૂલ છે. તને હજુ કેટલીક વાતો સમજતાં ઘણી વાર છે. વિજયી વીરની સત્તાશીલ કારકિર્દી પાછળ શી શી પીડાઓ પડી છે, હસતાં મોઢાની સુંદર રેખાઓ કેટલાં કેટલાં આસુંઓ ઢાંકે છે, એ બધું સમજતાં તને હજુ વાર છે. મારાથી જો મારી બહેન સજીવન થઈ શકતી હોય તો હું આમ બેસી રહું ? મારી બહેન મારે મન પણ પ્રાણ સમાન હતી. તેણે મને છેહ દીધો, મેં કદી તેને દીધો નહોતો.”

“ત્યારે શું તમે એમ કહો છો, કે તે મરી ગઈ છે ? અથવા એવા હાથમાં છે, કે જ્યાં તમારી સત્તા ચાલતી નથી ? તમે આમ આંસુ ઢાળશો, તો મારું શું ?”

“કાંઈ નહિ. એ ક્યાંથી મળે ! હરિ ઈચ્છા,” મુંજાલની આંખમાં પણ દુઃખની છાયા આવી.

“એમ નહિ. એ શું મરી ગઈ છે, ખરેખર ?”

“ત્યારે બીજું શું ? બહેનનું થવાનું હતું તે થયું, પણ ભાણો મારું માનશે ?” મીઠાશથી મુંજાલે પૂછ્યું.

ત્રિભુવન વિચારમાં પડ્યો હતો. “આની સાથે શી વાત કરવી ? બાપની કે કર્ણદેવની ભૂલ તો નહિ હોય ?”

“ત્રિભુવન ! મારી પાસે રહેશે ? એકદમ નિશ્ચય પર આવતો હોય તેમ મુંજાલ બોલ્યો.

“કેમ ?” ચમકીને ત્રિભુવન બોલ્યો.

જો મને છોકરાં નથી. સંસારમાં બીજો કોઈ મારો આરો નથી. ચાલતે દિવસે મને ઘડપણ આવશે. મારી જ જોડે રહેશે ? મારા ખાલી હૃદયની આશાઓ પૂરશે ?”

“મામા ! તે એક જ રીતે થાય. મારા બાપુ જોડે સલાહ કરો.”

મુંજાલના હોઠો પિસાયા. એની આંખો વધારે ધારદાર થઈ. તે બોલ્યોં “તને સલાહ કરવા મોકલ્યો છે ?”

“મંડલેશ્વર સમાધાન યાચતા નથી.” મગરૂરીમાં માથું ઊંચકી ત્રિભુવને કહ્યું.

“ભાઈ ! આટલું મારું કહ્યું માનો તો તારી માનું સુખ તું ભૂલી જાય, એવું સુખ આપું.” મીઠાશથી મુંજાલે કહ્યું.

“તો કેમ બને ? તે સુખ ખાતર મારા બાપુને એકલા છોડું ?”

"મંડલેશ્વર પોતાનું સંભાળી લેશે. અહીંયાં તારા જેવાને માટે આબરૂ છે, પૈસા છે, કીર્તિ છે."

"પછી ?" –

"પછી શું ? કર્ણદેવ જશે કે તારા બાપની સ્થિતિ છે તેના કરતાં બગડશે. ત્યાં તારા જેવાને નહિ પાલવે."

"મામા ! તે બગાડવી કે સુધારવી સહેલ નથી. દેહસ્થલીના ગઢ ઊંચા છે અને ત્યાંના વીરોએ ચૂડીઓ નથી પહેરી."

"ત્યાં એક ચીજ નથી."

"શી ?"

"મુંજાલ મંત્રીની બુદ્ધિ."

"મામા ! બુદ્ધિ પરમેશ્વરે એકને નથી આપી."

"છોકરા ! ટાહ્યલાં માટે મને વખત નથી. મારું હૃદય તારે માટે તલસે છે. મારી પૂંઠ તું નહિ પૂરશે ત્યારે કોણ પૂરશે."

"કીર્તિની અને પૈસાની લાલચ આપી મને લોભાવો છો ? અને તમારું કહેવું ખરું હોય, તો મુંજાલ મંત્રીની બુદ્ધિથી પાટણનો જુલમ મારા બાપ ઉપર થતો હોય, તો આવી વખતે હું તમારી પાસે આવીને બેસું ? મને કેવો ધારો છો ? મા વિનાના જે બાળને માના વહાલથી તેણે ઉછેરી મોટો કર્યો, અને તમારા જેવા જુલમ કરી રહ્યા, તેને માટે રાજ્ય અને કીર્તિ સાચવી રાખ્યાં ? છોકરો શું એવો કમજાત, કૃતઘ્ન થશે, કે તે સિંહ જેવા બાપની સોબત છોડી અત્યારે તમારી સુંવાળી ગોદમાં આવી લપાઈ બેસશે ? મામા ! તમારું મંત્રીપણું આ ઠેકાણે નહિ કામ લાગે."

મુંજાલે મુગે મોઢે સાંભળ્યા કર્યું. તેનો ચહેરો સખ્ત થયો.

"જેવી તારી મરજી, મેં મારું બનતું કહ્યું."

"હંસાદેવીના ઘાતક પાસે તેના છોકરાને શી આશા હોય ?" તિરસ્કારથી ત્રિભુવન બોલ્યો અને ઊભો થઈ ગયો.

"છોકરા ! સખત શબ્દો વાપરતાં તને બહુ સારા આવડે છે." જરા ફિક્કું હસતાં મુંજાલે કહ્યું.

"શબ્દો સખત છે, તેમ સાચા પણ છે. મામા ! તમે સુખી નથી. તમારું પણ હૃદય કોણ જાણે શાથી રડે છે, તે તમે જાણો ને તમારું હૃદય જાણે. હું જાઉં છું, પણ અત્યારે મારી યાચના તિરસ્કારી છે તે પરિણામે પસ્તાશો" કહી ત્રિભુવન નમસ્કાર કરી ચાલ્યો ગયો.

ટિપ્પણ

ખ્યાતિ - પ્રસિદ્ધિ, કીર્તિ **મુત્સદ્દી** - રાજદ્વારી પુરુષ, રાજનીતિમાં પ્રવીણ **દૃઢ નિશ્ચય** - સાચો સંકલ્પ **સદેહે** - જીવતી, દેહસહિત **ગુજારેલા** - વિતાવેલા **હૃદય ઘવાવું** - ખૂબ દુઃખ થવું, વેદના થવી **કોડઘેલા** - આશાભર્યા **પ્રસરતી** - ફેલાતી **ગુમાસ્તા** - મહેતાગીરી **ટાહ્યલાં** - મિથ્યા બોલવું તે **ખળભળી ઊઠવું** - ગભરાઈ ઊઠવું, કંપી ઊઠવું, ક્ષોભ થવો **કમજાત** - હલકા કુળમાં જન્મેલો **અણદીઠો** - નહિ જોયેલો **ઉમળકા ભર્યો** - વહાલ ભર્યો, હેત ભર્યો **નિશ્ચળ** - અચળ, સ્થિર **સ્વધામ** - ભગવાનના ઘેર (અહીં) **ગળગળા થવું** - ઢીલા થઈ જવું, દુઃખથી કે લાગણીથી હૈયું કે કંઠ ભરાઈ જવા જેવું થવું **રંક** - ગરીબ **પાષાણ** - પથ્થર **કોડીલા** - પ્રબળ ઈચ્છાવાળા **આશિષ** - આશીર્વાદ **આક્રંદ** - રુદન, વિલાપ **સમાધાન** - વિરોધ, શંકા કે ગૂંચવણનો નિવેડો અને શાંતિ **મગરૂરી** - અભિમાની **સત્તાશીલ** - જેની પાસે સત્તા છે તેવી વ્યક્તિ **કૃતઘ્ન** - ઉપકારનો બદલો અપકારથી આપનાર

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન 1. નીચેના પ્રશ્નોના એક-બે વાક્યમાં ઉત્તર આપો.

1. મામાને મળવા જતા ત્રિભુવન કેમ ગભરાય છે ?
2. કઈ વાતથી ત્રિભુવનનું હૃદય ઘવાયું હતું ?
3. ત્રિભુવન શાની ભીખ માગવા માટે ગયો હતો ?
4. મુંજાલે ત્રિભુવનને શાનું પ્રલોભન આપ્યું ?

પ્રશ્ન 2. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર ટૂંકમાં આપો.

1. માને છોડાવવા માટે ત્રિભુવન કેવી કેવી વિનંતી કરે છે ?
2. ત્રિભુવનને લાલચ આપવા માટે મુંજાલ શું કરે છે ?
3. મુંજાલની લાલચને ઠોકર મારતા ત્રિભુવન શું કહે છે ?

પ્રશ્ન 3. નીચેના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપો.

1. માતા માટે તલસતા ત્રિભુવનનો વલોપાત વર્ણવો.
2. આ નવલકથાખંડમાંથી તમને ગમતા કોઈપણ ત્રણ સંવાદો લખો અને તે સંવાદ ગમવા પાછળનું કારણ જણાવો.

પ્રશ્ન 4. નીચેના પાત્રોનો સંક્ષિપ્તમાં પરિચય આપો.

1. ત્રિભુવન 2. મુંજાલ

પ્રશ્ન 5. નીચેના વાક્યો કોણ બોલે છે અને કોને કહે છે તે કહો.

1. ‘આપનું નામ ?’
2. ‘ઉપર બેસ, ભાઈ ! જોંઉ, આમ જો તો, જોઉં તારું મોઢું.’
3. ‘પહેલી જ વખત, નહિ ?’
4. ‘ત્રિભુવન ! મારી પાસે રહેશે ?’
5. ‘તે સુખ ખાતર મારા બાપુને એકલા છોડું ?’

પ્રશ્ન 6. સમાનાર્થી શબ્દ લખો.

જુલમ, શિક્ષા, જનેતા, આશિષ

પ્રશ્ન 7. વિરુદ્ધાર્થી શબ્દ લખો.

ક્રૂર, નીરસ, સ્થિર, સખત, કૃતઘ્ન

પ્રશ્ન 8. સાચી જોડણી લખો.

કારકીર્દિ, મગરુરી, કીર્તી, તિરસ્કાર

આટલું કરો

1. તમારી માતા પ્રત્યેની લાગણીને કાગળ પર લખી માતાને વાંચી સંભળાવો.
2. ત્રિભુવનની એકોક્તિ વર્ગખંડમાં રજૂ કરો.
3. માતૃપ્રેમને રજૂ કરતો પ્રસંગ મિત્રોને સંભળાવો.

•

વ્યાકરણ

વાક્ય પરિવર્તન

નીચેના વાક્યો વાંચો.

- રમેશે બારી બંધ કરી.

- પવનથી બારી બંધ થઈ.

આ બે વાક્યમાં શું ફરક છે ? વિચારો-

પહેલા વાક્યમાં બારી બંધ થવાની ક્રિયા થાય છે. જેના પર રમેશનું નિયંત્રણ છે. બીજા વાક્યમાં પવનથી આપમેળે બારી બંધ થાય છે તે એક પ્રક્રિયા છે.

અહીં આપણા માટે મહત્ત્વના છે ક્રિયા દર્શાવતા વાક્યો. ક્રિયા થતી હોય ત્યારે કર્તાનું તેના પર નિયંત્રણ હોય છે. કર્તાનું મહત્ત્વ હોય છે. કર્તાને પ્રધાનતા મળે છે. દા.ત. જુમો વેણુ માટે ગદબ ખરીદતો.

- અબ્દુલકલામ દિલ્હીમાં ડૉ. વિક્રમ સારાભાઈને મળ્યા.

- લેખકે નર્મદાનો પ્રવાસ કર્યો.

- કલ્પના ચાવલા એરોનોટિકલ એન્જિનિયર બની.

ઉપરના વાક્યોમાં ક્રિયા થાય છે. તેનું નિયંત્રણ કર્તાના હાથમાં છે. કર્તા તેમાં પ્રધાન સ્થાને છે. આવા કર્તાની પ્રધાનતાવાળા વાક્યોને કર્તરિ વાક્ય કહેવાય. તે જ રીતે કર્મની પ્રધાનતાવાળા વાક્યોને કર્મણિ વાક્યો કહેવાય. જ્યારે ક્રિયા અથવા ભાવને પ્રધાનતા મળે ત્યારે ભાવે વાક્ય કહેવાય.

દા.ત. રીનાએ કેરી ખાધી (કર્તરિ વાક્ય, કર્તા પ્રધાન)
રીનાથી કેરી ખવાઈ (કર્મણિ વાક્ય, કર્મ પ્રધાન)
રીનાએ ખાધું (કર્તરિ વાક્ય)
રીનાથી ખવાયું (ભાવે વાક્ય)

કર્તરિમાંથી કર્મણિમાં પરિવર્તન કરવા માટે કર્તાને થી, વડે, દ્વારા પ્રત્યય લાગે છે અને ક્રિયાપદમાં યોગ્ય ફેરફાર થાય છે. ક્રિયાપદનું કર્મણિના 'આ' પ્રત્યયવાળું રૂપ વપરાય છે. કર્મણિ વાક્યમાં કર્મને મહત્ત્વ કે પ્રધાનતા પ્રાપ્ત થાય છે. જો વાક્યમાં કર્મ હોય તો તેને પ્રધાનતા મળે પણ વાક્યમાં કર્મ ન હોય તેવા સંજોગોમાં ક્રિયા કે ભાવને પ્રધાનતા મળે છે. આવી વાક્યરચના ભાવે વાક્યરચના બને છે (ભાવે વાક્ય બનાવવા માટે પણ થી, વડે, દ્વારા પ્રત્યય લાગે છે અને ક્રિયાપદમાં ફેરફાર થાય છે.)

- નીચેના વાક્યોમાંથી કર્તરિ, કર્મણિ અને ભાવે વાક્યરચના ઓળખાવો.

૧ લેખકથી છત્રી ખોવાઈ જતી.
૨ કલ્પનાએ પહેલીવાર અવકાશમાં ઉડ્ડયન કર્યું.
૩ મારાથી ભૂખ્યાની મદદ કરાશે.
૪ આજે આબુ ગિરિરાજ જોયો.
૫ કેટલાક લોકો રસ્તા પર કચરો ફેંકે છે.
૬ ઘણા લોકોથી ક્ષયનો ભોગ બની જવાય છે.
૭ વિદ્યાર્થીઓથી જોવાયું નહીં.
૮ આપણાથી આગળ નહીં જવાય.
૯ લેખકથી કહેવાઈ ગયું.
૧૦ જમ્યા પછી મુખવાસ આપવામાં આવશે.